

Kamal Abdullanın postmodern nəsrində “oxşar” obrazı**Elnarə Qaragözova**

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: e.garagozova.bsu@gmail.com

Annotasiya. Dünya ədəbiyyatında olduğu kimi Azərbaycan ədəbiyyatında da postmodernizmin fəlsəfi-estetik kateqoriyaları, özünəməxsus elementləri aydın şəkildə izlənilir. Bu kontekstdə Kamal Abdulla yaradıcılığının xüsusilə fərqləndiyini qeyd etməliyik. Fikrimizcə, mifologiyada, daha sonralar isə bədii ədəbiyyatda geniş işlənən “oxşar” obrazının əsasında Yunqun irəli sürdüyü “kölgə” arxetipi durur. Kamal Abdulla yaradıcılığında da “oxşar” obrazı hər zaman aktual olmuşdur. Bu baxımdan onun “Yarımqıç əlyazma”, “Sırların sərgüzəşti” romanlarında, “Platon, deyəsən, vəstələnib...” və “Adaşlar” hekayələrində yaratdığı “oxşar” obrazları ədəbi dolğunluğa ilə seçilir. Kamal Abdulla mətnində rast gəlinən “oxşar” arxetipləri müəllif ideyasının və postmodern mətnin spesifik keyfiyyətlərinin əks olunması baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Açar sözlər: postmodernizm, “oxşar”, arxetip, hekayə, obraz

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 16.09.2022; qəbul edilib – 27.09.2022

The “double” image in the postmodern prose of Kamal Abdulla**Elnara Garagozova**

Doctor of Philosophy in Philology

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: e.garagozova.bsu@gmail.com

Abstract. Philosophical-aesthetic categories and unique elements of postmodernism are clearly visible in Azerbaijani literature, as in world literature. In our opinion, the “shadow” archetype proposed by Jung is based on a “double” image, which is widely used in mythology and later in fiction. The “double” image has always been relevant in the works of Kamal Abdulla. From this point of view, characters created by him in the novels “The Unfinished Manuscript”, “The Adventure of Mysteries”, “Plato seems to have fallen ill...” and “Namesakes” have great importance in terms of reflecting the author's idea and the specific qualities of the postmodern text.

Keywords: postmodernism, “double”, archetype, story, image

Article history: received – 16.09.2022; accepted – 27.09.2022

Giriş / Introduction

Postmodernizm cərəyanının əsas məğzini mətn və onun təqdim etdiyi hiperreal dünyanın dərkə təşkil edir. Postmodern mətn digər mətnlərin əsasında yaranır, özündən öncəki ədəbi nümunələrdən, miflərdən gələn arxetipik işarələri, sitatları özündə ehtiva edir. Belə demək mümkünsə, postmodern mətn özündən əvvəlki irsin izlərini daşıyan metaməndir və oxucudan ensiklopedik bilik, geniş dünyagörüşü tələb edir. Prof. Qorxmaz Quliyevin fikrincə, “keçən əsrin ikinci yarısında formalaşmış postmodernizm tarixi, sosial və milli kontekstlərdən asılı olaraq hərəkətilik, elastiklik, misli görünməmiş “mühit”ə uyğunlaşmaq keyfiyyətləri nümayiş etdirən

fəlsəfi, epistemoloji, elmi-nəzəri, estetik təsəvvürlər kompleksidir. Bu baxımdan postmodernizm ilk növbədə müəyyən mentalitetin, dünyada insanın yerinin və rolunun, həmçinin, onun dünyanıdırək imkanlarının üzə çıxarılmasına xidmət edir” [5, s.9].

Əsas hissə / Main Part

Müxtəlif ölkələrdə postmodernizmin vurğuladığı məqamlar, postmodern paradigma fərqlənir. Məsələn, Amerikan postmodernizmində postmodern element kimi parodiya, ironiya və oyun çıxış edir. İngilis ədəbiyyatında isə postmodernizm öz tarixi alt qatı (tarixi alt mətn) ilə diqqəti cəlb edir. Azərbaycan ədəbiyyatında da postmodernizmin fəlsəfi-estetik kateqoriyaları, özünəməxsus elementləri aydın şəkildə izlənilir. Bu kontekstdə Kamal Abdulla yaradıcılığının xüsusilə fərqləndiyini qeyd etməliyik. Məhz Kamal Abdulla yaradıcılığında postmodern estetikə daha qabarıq və cəlbədicə şəkildə təzahür edir. Bu səbəbdən Azərbaycan postmodern ədəbiyyatında Kamal Abdulla mətnləri və Kamal Abdulla xətti aparıcıdır. Akademik İsa Həbibbəyli də qeyd edir ki, “müstəqillik illərində postmodernizmin təmayülləri inkişaf edib genişlənərək ədəbi cərəyana çevrilmişdir. Kamal Abdulla Azərbaycan ədəbiyyatında postmodernizm ədəbi cərəyanının yaradıcısıdır” [3, s.414].

Fikrimizcə, mifologiyada, daha sonralar isə bədii ədəbiyyatda geniş işlənən “oxşar” obrazının əsasında Yunqun irəli sürdüyü “kölgə” arxetipi durur. Yunqun izahına görə “kölgə” insan ruhunun əks qütbünü, təhtəlsüürda sıxışdırılaraq gizlədilərə duyğu və fikirləri özündə ehtiva edir. Persona arxetipinin zəiflədiyi məqamda kölgə meydana çıxaraq özünü ifadə etməyə çalışır. İnsan ruhunun qaralıq və görünməyən üzü olan kölgə arxetipi daim cəmiyyətin qəbul etdiyi persona arxetipi ilə tarazlıqda olmalıdır.

Kamal Abdulla yaradıcılığında “oxşar” problemi hər zaman aktual olmuşdur. Bu baxımdan onun “Yarımqıç əlyazma” romanında yaratdığı Şah İsmayıl Xətai və oxşarı Xızır obrazları ədəbi dolğunluğa ilə seçilir. “Kamal Abdullanın və Lion Feyxtvangerin yaradıcılığında “kölgə” arxetipi” [4, s.82-89] məqaləmizdə bu barədə geniş bəhs etdiyimiz üçün bu yazımızda həmin əsəri geniş təhlil etməyəcəyik. Yalnız həmin məqalədən hər iki əsərdəki “oxşar” obrazlarının təhlili ilə bağlı hissəni xatırlatmaqla kifayətlənirik: “Qeyd edək ki, hər iki əsərdə həm Xızır, həm də Terrensi çox ağır mənəvi-ruhi imtahanlardan keçməli olurlar. Belə ki, onlar hökmdarı “oxşar” – kölgəsi olmaq üçün seçilmişlər. Eyni zamanda onların öz daxillərindəki kölgə arxetipinin də fəaliyyəti intensivləşir. İndi onlar yeni şəraitdə necə deyərək tamamilə yenidən, “oxşar” statusunda olsa belə, başqa bir şəxs kimi doğurlar. Həm Xızır, həm də Terrensi başqasının kölgəsi rolunu ifa edərkən, həm də öz kölgələri ilə mübarizə aparmalı olurlar. Feyxtvangerin əsərində Terrensi öz-özünü inkar edir və kölgəyə tabe olur. Personanı rədd edərək kölgənin istədiyi şəkildə – imperator Neron obrazına bürünür. Xızır isə Şah İsmayılın yalnız xarici oxşarı olmaqla kifayətlənir. Xızırda Şah İsmayıl qarşı heyranlıq və məhəbbət olsa da, heç zaman tamamilə Şah İsmayılın oxşarı olmaq istəmir. Terrensidən fərqli olaraq o, daxilən Xızır olaraq qalır, kölgəyə tabe olaraq başqasının tam surəti olmaq kimi fanatik arzuya qapılmaz. Bu baxımdan, Xızır Terrensidən şəxsi keyfiyyətlərinə görə daha yüksəkdə dayanır, o, Aristotelin “qızıl orta” prinsipinə əsaslanaraq kölgə ilə personanı tarazlaşdırır” [4, s.86].

Kamal Abdullanın 2019-cu ildə işıq üzü görən “Sırların sərgüzəşti” romanında rast gəldiyimiz Hacı Mir Həsən ağa Səyyah ilə Həsən müəllim də oxşardır. “O bilmirdi (bilməyi mümkün də deyildi) ki, bu kəşişmə nöqtəsində onun ruhu Hacı Mir Həsən ağa Səyyahın hücrəsinə sığmıb qalmışdı. Burası onun üçün doğma məkan idi. Və əslində, Həsən müəllim həm burda, həm də orda ola-ola özü özü ilə özünü də bilmədiyi bir oyunu oynayırdı” [1, s.10]. “Yarımqıç əlyazma” romanından fərqli olaraq bu romanda “oxşar” fenomenı eyni zaman çərçivəsində deyil, zamanlar arası oxşarlıq şəklində təzahür edir. Həsən müəllimlə Hacı Mir Həsən ağa Səyyah biri digərinin davamı kimi əlyazmanın səyahətinə yardımçı, vasitəçi olur, böyük bir missiyanın ötürücüsü, mediator rolunu oynayırlar.

